

Knoz, Tomáš

Závěrečné teze

In: Knoz, Tomáš. *Pobělohorské konfiskace : moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2006, pp. [753]-778

ISBN 8086488349 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123641>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚREČNÉ TEZE

Závěrečné teze

Jednou ze základních otázek, které je možné si pokládat v souvislosti se studiem pobělohorských konfiskací, je případný podíl tohoto historického procesu na konstituování více či méně pomyslného společenského systému, který byl obvykle v moderní evropské historiografii označován pojmem „absolutismus“.¹ Lze se tázat, zda a jak pobělohorské konfiskace navazovaly na podobné procesy z poloviny a sklonku 16. století a jak je rozvíjely, nakolik souzněly s přístupy „absolutistických“ panovníků v jiných částech Evropy,² popř. jak působily v kontextu dalších dobových politických, právních, finančních, náboženských, vojenských a společenských proměn (popřípadě naopak ne-proměn).³ Na tyto stěžejní otázky ani přes současné relativně dobré znalosti o průběhu, principech i důsledcích pobělohorských konfiskací zřejmě nelze dát zcela jednoznačnou odpověď. Konkrétní výsledky výzkumu pobělohorských konfiskací na Moravě, v českých zemích, popř. v habsburské monarchii je však možné alespoň zformulovat do několika obecných závěrečných tezí:

Skutečné a mýtické

Jaroslav Pánek ve svém komentáři ke konferenci o paradigmatu „absolutismu“ nazval pobělohorské konfiskace „traumatizujícím tématem“, které si zaslouží důslednou historizaci.⁴ Vystihl tak skutečnost, že se zájem o toto významné téma středoevropských dějin po dlouhá desetiletí či snad dokonce po staletí pohyboval mezi historickou skutečností a historickým mýtem, že bylo vždy nazíráno skrze historické stereotypy, využíváno jako

(1) Problematika současné debaty o absolutismu byla v předkládané práci zmíněna již několikrát. Ze základních prací KUNISCH, J.: *Absolutismus*. Göttingen 1986; HINRICHS, E.: *Fürsten und Mächte*. Zum Problem des Absolutismus. Göttingen 2000.

(2) K různým „obrazům“ panovníků v různých částech Evropy v 17. století srov. REPPGEN, K. (ED.): *Das Herrscherbild im 17. Jahrhundert*. Münster 1991. V uvedeném sborníku Konrad Reppgen soustředil celkem čtyři „obrazy“ panovníků: obraz katolického vládce v Říši (na příkladu císaře Ferdinanda II. a kurfiřta Maxmiliána Bavorského), obraz protestantského panovníka v Říši, obraz francouzského prince a obraz anglického panovníka 17. století.

(3) O „proměně a kontinuitě“ hovoří ve svém základním spise, který rozpoutal debatu devadesátých let, také Nicholas Henshall. HENSHALL, N.: *The Myth of Absolutism*. Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London – New York 1992.

(4) PÁNEK, J.: *Absolutismus, habsburská monarchie a české země na konferenci v Lipsku*. ČČH 101, 2003, s. 483–486, zde s. 484.

historický symbol pro vyjádření aktuálních problémů a zájmů. Zkrátka, že v souladu s momentálním a aktuálním děním ve středoevropské společnosti žilo „druhým životem“. Historizací pobělohorských konfiskací je potom myšleno důsledné odlišení skutečného významu, který měl tento proces pro společnost dvacátých a třicátých let 17. století, od nánosů a posunů v jeho vnímání, způsobených jeho výklady a interpretacemi vzniklými během tohoto „druhého života“.⁵

Pobělohorské konfiskace v historickém výzkumu ani v obecném vědomí snad nikdy nebyly a pravděpodobně ani nemohly být pojímány a interpretovány výhradně jako hodnotově neutrální historický a právní proces. Již přímí svědci a současníci pobělohorského konfiskačního procesu k tomuto dějinnému fenoménu zpravidla zaujímalí vyhraněný postoj, ať již jako jeho příznivci (tedy jako příznivci císaře Ferdinanda II. a jeho politických snah), anebo jako jednoznační odpůrci.⁶ Pobělohorské konfiskace jako historický fenomén tak neskončily v okamžiku jejich oficiálního uzavření nebo vyzněním do ztracena ve třicátých letech 17. století, nýbrž zcela naopak se v kontextu stavovského povstání, sporů mezi reformací a protireformací, češtvím a němečtvím či mezi stavovstvím a absolutismem dočkaly svého zmiňovaného „druhého života“, podobně jako se ho dočkávaly konkrétní historické osobnosti.⁷ Především v české historiografii a v poli-

(5) O historických „mýtech a stereotypech“ srov. RAK, J.: *Bývalí Češové. České historické mýty a stereotypy*. Praha 1994, zde v teoretické poloze především Úvod, s. 3–7; PETRAŇ, J.: *Na téma mýtu Bílé bory*. In: Hledíková, Z. (ed.): *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 141–162. O historiografické konstrukci historické skutečnosti a historického mýtu dále srov. např. MAREK, J.: *O historismu a dějepiscetví*. Praha 1992. Někteří autoři místo pojmu „mýtus“ používají v této souvislosti termín „symbol“, vedle toho se objevují také pojmy „legenda“, „fikce“, „konstrukce minulosti“, „kultura paměti“ apod. Miloš Havelka považuje termín „mýtus“ (je otázkou, nakolik oprávněně) za produkt módních trendů. Je si ovšem vědom, že ne každý mýtus či stereotyp se stane symbolem, proto zavádí pojem „symbolické centrum“. HAVELKA, M.: *K problému „symbolických center“ české historické paměti*. In: Týž (ed.): *Dějiny a smysl*. Praha 2001, s. 6–69. Autor předkládané práce na toto téma přednesl v dubnu 1995 na Právnické fakultě univerzity v Kielu přednášku „Die Konfiskationen nach dem Weißen Berg als tschechisches Nationalsymbol“.

(6) V dobové korespondenci, literatuře a publicistice, zvláště na císařově straně, ovšem obvykle nebylo zvykem vyjadřovat se ke konfiskacím v obecné rovině, komentáře naopak obvykle směřovaly k jednotlivým konkrétním případům. František Kryštof Khevenhüller např. komentoval moravské konfiskace, u Pavla Stránského se objevuje i komentář ke stavovským konfiskacím postihujícím osoby věrné Ferdinandovi II. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 9. Leipzig 1724, pag. 1635–1638; TIEFTRUNK, K. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*. Praha 1870; JANÁČEK, J. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*. Praha 1984, s. 124–125.

(7) V české historiografii se „druhým životem“ historických osobností, především některých světců, zabýval hlavně Vít Vlnas. VLNAS, V.: *Dvojitý život Jana Sarkandera*. II. Život po životě. *ĎaS* 17, 1995, č. 2, s. 14–19; Týž: *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha 1993. Je ovšem

tické publicistice 19. a první poloviny 20. století, to jest v epoše formování a rozvoje moderních střeoevropských národů, na ně bylo a dokonce ještě stále je do značné míry nahlíženo jako na hodnotově zabarvený proces s aktuálním a pro český národ tragickým vyzněním.⁸ Podobné vidění ovšem nebylo specifické pro českou nacionální publicistiku a její snahu vymezit se vůči „habsburskému absolutismu“ jako cizímu prvku vnášenému prostřednictvím konfiskačního procesu na české území charakteristické svými demokratickými husitskými tradicemi, nýbrž vyskytlo se přibližně ve stejné době i v historiografii rakouské. Jestliže převážně v pozitivním smyslu slova byl vnímán postup císaře Ferdinanda II. v katolicky orientovaných rakouských badatelských a publicistických kruzích, zdůrazňujících jeho roli impulsu pro zahájení zlaté epochy rakouských dějin,⁹ s jeho negativním hodnocením je možné se setkat v historiografii a publicistice s reformačním zaměřením.¹⁰ Představu, že konfiskační proces byl pro český

potřeba připomenout, že „druhý život“ se nevztahuje pouze k osobám, ale také k historickým událostem a procesům. K tomu RAK, J. – VLNAS, V.: *Druhý život baroka v Čechách*. In: Vlnas, V. (ed.): *Sláva barokní Čechie. Stati o kultuře a společnosti 17. a 18. století*. Praha 2001, s. 13–60.

(8) Interpretaci tohoto typu by bylo možno jmenovat celou řadu. Např. také Masaryk vnímal pobělohorskou protireformaci jako národní úpadek. MASARYK, T. G.: *Palackého idea národa českého*. Praha 1898, citováno podle Praha 1926, s. 24. Podle názoru Ernesta Denise, vyjádřeného v předmluvě k prvnímu českému vydání jeho knihy *Čechy po Bílé hoře*, se sice „vlastenci čeští“ dopustili některých chyb, „napsali však jednu z nejkrásnějších stránek v dějinách lidstva“. DENIS, E.: *Čechy po Bílé hoře*. Praha 1904, Praha 1911; GOLL, J.: *K dějinám r. 1620*. Osvěta 4, 1874, s. 635–642.; OPOČENSKÝ, H.: *Bílá hora a česká historiografie*. Pokroková revue 9. Praha 1913 (též Blatná 1913). Roku 1947, tedy po druhé světové válce s podobnou interpretací přišel např. Ladislav Hošák. HOŠÁK, L.: *Nové československé dějiny*. Praha 1947, s. 289–301. V období po roce 1948 např. KLÍMA, A.: *Čechy v období Temna*. Praha 1958. Srov. KUTNAR, F. – (MAREK, J.): *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. II. Praha 1977. V poslední době na toto téma (bohužel poněkud zavádějícím způsobem) FIALA, J.: *Hrozná doba protireformace*. Heršpice u Slavkova 1997. V období po roce 1970 např. KALIVODA, R.: *Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské*. SCH 13, 1983, s. 3–44. V menším rozsahu, nicméně nesrovnatelně lépe a analyticky PETRÁŇ, J.: *Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí*. FHB 8, 1985, s. 109–134; TYŽ: *Na téma myšlu Bílé hory*, s. 141–162; TYŽ: *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*. In: *Naše živá a mrtvá minulost*. Praha 1968, s. 72–106. V pracích Josefa Petráně je obsažena též další literatura a uvedeny také tituly z dobové publicistiky.

(9) REDLICH, O.: *Die Weltmacht des Barock*. Wien 1961. Interpretaci tohoto přístupu podal v poslední době Karl Vocelka. VOCELKA, K.: *Otázky výzkumu 18. století v habsburské monarchii ve světle nejnovější metodologické diskuse*. ČMM 121, 2002, s. 433–449.

(10) Ta byla reprezentována jmény jako Rudolf Wolkan, Ignaz Hübel, Hans Sturmberger nebo později Gustav Reingrabner a byla soustředěna například kolem časopisu *Archiv für Reformationsgeschichte*. WOLKAN, R.: *Die Ächtungen der Horner Konföderierten und die Konfiskation ihrer Güter*. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Ständewesens in Niederösterreich. Wien 1913 (disertační práce); HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*. JbGGPÖ 59, 1938, s. 46–60; 60, 1939, s. 105–123; TYŽ: *Die Ächtungen von Evangelischen und die Konfiskationen protestantischen Besitzes*

národ tragedií a že byl neštěstím také pro rakouskou reformaci, vyjádřil v době vzniku Československé republiky Jindřich Slovák: „*Tři sta let uplynulo od vybnání české šlechty z Čech a Moravy a uloupení jejich statků. Často mluveno a psáno bylo o konfiskovaných statcích českých, ale málo kdo měl vědomost, jaké statky naší šlechtě pobrány, které statky to byly a v jaké byly ceně. Nyní po prohlášení samostatnosti české po prvé děje se zmínka, že mají nepřiměřené statky latifundií a neprávem nabyté statky býti zestátněny.*“ A následuje ihned výzva k činu politiků: „*Nyní, když již je po brůzách a persekuci, je na čase vynést vše na Boží světlo. Všichni, kdož se nyní zajímají o majetky na Moravě konfiskované, ať čtou – ať jednájí!*“¹¹ Jak je patrné, Slovák vnímal pobělohorské konfiskace především jako prostředek nacionálního boje Němců proti Čechům a jako prostředek aktuálního nacionálního boje je také využíval. Aktualizace přitom v jeho pojetí neměla pouze publicistický nebo politický charakter, ale směřovala bezprostředně k ideovému zdůvodnění revolučního právního aktu, jakým bylo vyhlášení první pozemkové reformy.¹² Není proto divu, že pobělohorské konfiskace byly analogickým způsobem využívány i při dalších velkých politických a majetkových proměnách, které v českých zemích proběhly během 20. století. Jejich ohlas v podobě mýtu a stereotypu je jednoznačně patrný v konfiskačních dekretech prezidenta Edvarda Beneše i ve zcela aktuálních sporech o restituce majetku konfiskovaného někdejšími šlechticům či jinému obyvatelstvu, k nimž na základě uvedených dekretů došlo.¹³ Pobělohorský konfiskační proces tak

im Jahre 1620 in Nieder- und Oberösterreich. JbGGPÖ 58, 1937, s. 17–29; STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns.* Linz – Köln – Graz 1953; TYŽ: *Aufstand in Böhmen. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges.* München – Wien 1959; REINGRABNER, G.: *Die Bedeutung der Reformation für das Land unter der Enns.* JbLkNÖ. Neue Folge 62, 1996, s. 389–417; TYŽ: *Der österreichische Protestantismus im Zeitalter der Renaissance.* In: *Renaissance in Österreich.* Wien 1974, s. 404–423.

(11) SLOVÁK, J. (ED.): *O konfiskovaných statcích na Moravě.* Brno 1919, s. 3, 15; TYŽ (ED.): *Moravský konfiskační protokol z r. 1623.* Kroměříž 1920.

(12) „...Budou-li se vyvlastňovat majetky, jak úmyslem vládním je, pak jsou jisté statky, které nemusí stát vyvlastňovat nějakou náhradou, kde může stát tyto majetky svého času našemu lidu uloupené, s dobrým svědomím vyvlastnit bez jakékoliv náhrady různým těm dobrodruhům, jichž potomci přes 300 let z nich žili v přepychu. To mním zvláště o jistých statcích Liechtensteinových, Berchtoldových aj...“ SLOVÁK, J. (ED.): *O konfiskovaných statcích na Moravě*, s. 15–16. Dále srov. např. TEIGE, J. – KUFFNER, H. – HAJN, A. – HÝSEK, M. – WIRTH, Z. (EDD.): *Na Bílé hoře.* Praha 1921, s. 147–188. V poslední době na téma historizace česko-německých vztahů především SEIBT, F.: *Německo a Čechi.* Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Praha 1996, kapitoly Pověstná defenestrace –, a zlopověstná Bílá hora, Český barok: lesk a temno, s. 159–177.

(13) „...Vycházejí vsťří volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném uskutečnění nové pozemkové reformy a veden snahou především jednou pro vždy vzítí českou a slovenskou půdu z rukou cizáckých německých a maďarských statkářů, jakož i z ru-

byl prakticky od okamžiku svého naplnění posuzován prostřednictvím historických mýtů a stereotypů a měl pro jeho aktualizující posuzovatele symbolický význam, v němž poněkud zanikala jeho skutečná historická role.

Výhradní a obecné

Pobělohorské konfiskace lze v kontextu dobových událostí dvacátých let 17. století chápat dvojím způsobem. Na jednu stranu lze zdůraznit jejich výhradní úlohu právní normy, resp. její sankce, jež je aplikována při spáchání „*crimen laesae maiestatis*“ a jež nemá žádné mimoprávní aspekty. Císař Ferdinand II. se ostatně ve velké většině svých dokumentů, jež v průběhu procesu pobělohorských konfiskací vydával, pokoušel vzbudit dojem, že v pobělohorských konfiskacích jde pouze a výhradně o řešení právního deliktu a že k tomuto řešení jsou užívány obecně uznávané instituty z oblasti trestního práva. Uvedené výhradní pojetí úmyslně zcela vylučovalo být jen představu, že by snad existovala ještě jiná příčina konfiskace nežli zločin proti majestátu jakožto kriminální delikt, ať již byla jeho příčina politická nebo náboženská.¹⁴ Za delikventy byly v tomto kontextu prohlášeny ty osoby, které se aktivně zúčastnily povstání, a to bez ohledu na jejich politické postoje nebo na jejich náboženskou příslušnost.¹⁵ Na seznamech konfiskovaných osob se proto objevila celá řada katolíků, kteří se přidali k povstání, a naopak zde chyběli nekatolíci, kteří zůstali neutrální.¹⁶ Nekatolíci, kteří aktivně podpořili císaře, dokonce mohli být mezi

kou zrádců republiky a dáti je do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků...“ *Dekrét prezidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského lidu*. In: Sběrka zákonů a nařízení, roč. 1945, vyd. 23. června 1945. Uvedené formulace navíc poměrně silně připomínají analogické konfiskační klauzule z období raného novověku. Například také výše zmiňovaný Ladislav Hosák zdůraznil již v předmluvě své syntézy československých dějin, kterou vydal krátce po ukončení druhé světové války, že ji chce věnovat především vztahům Čechů a Slováků k ostatním slovanským národům a „odvěkému zápasu Slovanů a Germánů na půdě naší vlasti“. HOSÁK, L.: *Nové československé dějiny*, s. 5. K aktuálnímu využívání tématu pobělohorských konfiskací v politických sporech, resp. ve sporech o tzv. šlechtické restituce FIALA, J.: *Hrozná doba protireformace*.

(14) KNOZ, T.: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozess*. Frühneuzeit-Info 12, 2001, Heft 1, s. 40–52.

(15) Uvedenou charakteristiku lze rekonstruovat na základě celé řady právních dokumentů provázejících konfiskační proces, mj. i ze seznamu moravských direktorů a dalších hlavních aktivistů povstání (sestaveného 7. března 1622) nebo z moravského generálního pardonu (z 9. listopadu 1622). HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. I. Brno 1934, s. 183–192, 288–290.

(16) SLOVÁK, J. (ED.): *Moravský konfiskační protokol*.

odměněnými a nabyvateli konfiskátů.¹⁷ Celá řada symptomů a odkazů ovšem napovídá, že toto výhradní pojetí konfiskací bylo již ve své době chápáno pouze jako vnější znak, jehož zastírací povahy si byly všechny zúčastněné strany vědomy a z něhož vycházely při svém dalším jednání. Postižení například ve svých suplikách císaři a jeho úředníkům znovu a znovu vysvětlovali, že oni se povstání neúčastnili a že je na jejich osoby konfiskační sankce aplikována na základě mylných informací. Císař skutečně tyto případy jednotlivě posuzoval a v některých z nich přistoupil i k udělení individuální milosti. Obě strany, snad až na výjimky zcela nepoučených a nezavěšených osob, ovšem věděly, že dlouhodobé plány a záměry císaře Ferdinanda II. podstatně překračují dimenze výhradního trestněprávního postupu a že konfiskace majetku osobám aktivním v povstání je pouze prvním krokem k rozsáhlým společenským proměnám.¹⁸

Z konfiskačních dokumentů tedy bylo i přes jejich výlučně právní formu patrné, že pobělohorské konfiskace mají zároveň obecný ráz a že jejich různé aspekty mají ovlivnit chod středoevropské společnosti 17. století jako celku, a to v oblasti politiky, práva, financí, náboženství, vojenství i sociální struktury. Vedle odkazů na výhradní právní povahu konfiskací lze totiž v konfiskačních dokumentech nacházet také formulace, které zdánlivě či fakticky zmiňovaný výhradní princip „zločinu a trestu“ zcela pomíjely a konfiskační proces naopak zasazovaly do obecných politických a náboženských trendů. Mnozí doboví i pozdější autoři, kteří se konfiskacemi zabývali, si tuto skutečnost uvědomovali. Tušili, nebo dokonce věděli, že císařova opatření nesledují pouze potrestání jednoho povstání nebo zabavení pozemkového majetku početně omezené skupiny opozičních šlechticů, nýbrž že jsou pouze průvodním znakem široce založených společenských proměn. Současníci se jich proto tolik obávali, anebo se jich proto naopak snažili využít.¹⁹ Historikové je ze stejného důvodu interpre-

(17) Například na Moravě se to týkalo Štěpána Schmidta z Freihofenu, Jiřího z Náchoda nebo Karla staršího ze Žerotína. U mnohých z takto odměněných loajálních nekatolíků se ovšem očekávala jejich brzká konverze ke katolictví. WINKELBAUER, T.: *Karrieristen oder fromme Männer?* Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600. In: Chochořáč, B. – Jan, L. – Knoz, T. (edd.): *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 431–452.

(18) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace na ose císař – zemský gubernátor*. ČMM 113, 1994, s. 101–114.

(19) Velmi dobře je to patrné v dobových komentářích Václava Budovce z Budova nebo (z poněkud jiného úhlu pohledu) Karla st. ze Žerotína. Srov. např. Budovcův list Karlu st. ze Žerotína ze 17. dubna 1619, v němž hodnotí současnou situaci a snaží se Žerotína získat pro společný postup, nebo Žerotínův list adresovaný Zdeňkovi z Roupova z 2. února 1628, který se týká vypovídacích patentů ze země. Václav Budovec ve svém listu např. předpovídá, že (pokud nedorazí ke společnému postupu Čechů a Moravanů) se císař nespokojí s porážkou Čech, ale že své represe dříve nebo později přenesl i na Moravu a bude to vzhledem k machinacím katolických kněží a zlých císařových rádců pro obě země znamenat velké ne-

tovali v kontextu široce pojatých historických procesů. Lze si však samozřejmě pokládat otázku, nakolik jsou uvedené principy konfiskací skutečně obecné a nakolik jsou naopak roztržštěny do jednotlivých výhradních principů a aspektů. V souvislosti s Obnoveným zřízením zemským se právní dimenze konfiskací jako vztahu viny a trestu transformovala do náboženského rozměru, který byl ovšem v dobovém kontextu chápán jako obecný princip.²⁰

Staré a nové

Pobělohorské konfiskace přinášely do evropské společnosti ambivalentní vztah k minulosti a přítomnosti. Jejich princip byl zakotven v římském právu, stejně jako ve feudálním právu raného středověku. Lze jej dávat do souvislosti se středověkým lenním právem, v němž byl vztah k pozemkovému vlastnictví určen lenní smlouvou mezi seniorem a vazalem.²¹ V tomto ohledu se tedy jednoznačně opíral o princip „starobylosti práva“ jako o jednu z nejdůležitějších právních autorit.²² Raně novověký princip konfiskací na něj navazoval v tom smyslu, že právní mentalita raného novověku nejspíše chápala „*crimen laesae maiestatis*“ jako porušení pomyslné lenní smlouvy mezi šlechticem a panovníkem, a to přesto, že se z hlediska pozitivního práva obvykle nejednalo o lenní, nýbrž o alodní statek. Ferdinand II. a spolu s ním celá dobová společnost chápala, že po porušení svazku politickým vystoupením proti panovníkovi musí následovat trest ve formě zabavení majetku. Císař se odvolával se na starobylost a neměnnost těchto svazků a vzájemných povinností mezi panovníkem a jeho poddanými.²³ Vydání Obnoveného zřízení zemského vykládal jako návrat

štěstí. REJCHRTOVÁ, N.: *Václav Budovec z Budova*. Praha 1984, s. 261–268; TÁŽ (ED.): *Karel starší ze Zerotína, Z korespondence*. Praha 1982, s. 336–338.

(20) MATĚJEK, F.: *Účinky Obnoveného zřízení zemského z roku 1628 na naše země*. VVM 42, 1990, č. 3, s. 327–337. K problematice konfiskalizace srov. stati ve sborníku BAHLCKE, J. – STROHMEYER, A. (EDD.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Stuttgart 1999.

(21) ERLER, A. – KAUFMANN, E. (EDD.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. I. Heslo *Crimen laesae maiestatis*. Berlin 1971, sl. 648–650; Bd. 5. Heslo *Vermögensentziehung*. Berlin 1998, sl. 779–781. K problematice kontinuity „*crimen laesae maiestatis*“ ve středověku a v raném novověku MALÝ, K.: *Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské*. PHS 15, 1969, s. 141–161.

(22) GUREVIČ, A. J.: *Kategorie středověké kultury*. Praha 1978, kap. Zákonem je nutno budovat zem, především s. 131–133. Dále srov. BAHLCKE, J.: *Die Autorität der Vergangenheit*. Geschichtsbilder, Erinnerung und Politik beim höheren Klerus Ungarns im späten 17. und 18. Jahrhundert. In: Bahlcke, J. – Strohmeyer, A. (edd.): *Konstruktion der Vergangenheit*. ZHF. Beiheft 29. Berlin 2002, s. 281–306.

(23) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. I. Praha 1882, kap. Zabavování statkův, nařízené od stavův odbojných, s. XXI–XXV; KNOZ, T.: *Die Konfiskationen in Mähren*

k původnímu systému vlády. Podobně se ovšem na starobylost svých práv odvolávali také stavové. Ve svých traktátech a apologiích hovořili o starobylém právu na odpor proti tyranské vládě panovníka a o dávných právech ctít konfesi svých předků. Také oni povstání interpretovali pouze jako snahu o návrat k původním starým právům a zvykům zemským, které císař podle jejich názoru porušoval. Spor mezi císařem a stavy se tak stával sporem mezi dvěma odlišnými interpretacemi jednoho principu starobylosti jako právní autority.²⁴

Na druhou stranu přinášely pobělohorské konfiskace také princip novosti, a to v negativním i v pozitivním smyslu. Lze si například povšimnout, s jakou vehemencí historikové dodnes spojují změny, k nimž mělo v důsledku pobělohorských konfiskací dojít, s příchozí „novou šlechtou“, která v zemi neměla kořeny, a proto ani nemusela respektovat její právní a společenské tradice.²⁵ Jestliže stavové vyzvedávali svou snahu po uplatňování starobylých principů, svým odpůrcům vyčítali zavádění novot, jež v dané zemi údajně neměly tradici. Způsob vlády Ferdinanda II. jako celek i konkrétně pobělohorské konfiskace pro střední Evropu totiž znamenaly výrazné změny. Konfiskace představovaly jeden z prvních výrazných zásahů postupně nově recipovaného římského práva do tradičního středoevropského právního systému a zároveň také nový prvek posílené panovnické moci pronikající do dosavadní stavovské společnosti.²⁶ Jestliže se obě strany mnohdy odvolávaly na starobylé principy, které údajně naplňovaly, paralelně s tím ovšem také inzerovaly novost jako jednoznačné pozitivum, jako princip modernity nebo dokonce určitého vývoje a pokroku. Toto hodnocení se přitom vyskytovalo jak v dobových pramenech, tak i v pozdější či dokonce novodobé historiografii.²⁷ Tímto způsobem byla napří-

nach 1620 als politischer und juristischer Prozess, s. 40–52. Jan P. Kučera připomněl, že ani v Čechách si povstalečtí stavové v plné míře netroufli ke konfiskování jiných nežli církevních statků. KUČERA, J. P.: 8. II. 1620 *Bílá hora*. O potracení starobylé slávy české. Praha 2003, s. 88.

(24) JANÁČEK, J. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*, s. 43–53. K principu starobylosti srov. též STROHMEYER, A.: *Die Disziplinierung der Vergangenheit*. Das „alte Herrkommen“ im politischen Denken der niederösterreichischen Stände im Zeitalter der Konfessionskonflikte (ca. 1570–1630). In: Bahlcke, J. – Strohmeyer, A. (edd.): *Konstruktion der Vergangenheit*. ZHF. Beiheft 29. Berlin 2002, s. 99–128.

(25) Naposledy se kategorií „cizí“, popř. „nové“ šlechty v souvislosti s pobělohorskými konfiskacemi zabýval i Petr Čornej. ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*. AUC. Philosophica et Historica I. Studia historica 14, 1976, s. 165–194.

(26) MALÝ, K. – SIVÁK, F.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1618*. Praha 1988, s. 256; URFUS, V.: *Právní věda v Komenského době*. In: Cach, J. – Pešková, J. – Svatoš, M. (edd.): *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenského*. Praha 1990, s. 88–94.

(27) REINHARD, W.: *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung*. Ein historiographischer Diskurs. In: Boškovská-Leimgruber, N. (ed.): *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1997, s. 39–56; TÝZ: *Gegen-*

klad zdůvodňována snaha císaře Ferdinanda II. racionalizovat státní správu.²⁸ S novým panovníkem a novou šlechtou se po roce 1620 do střední Evropy nejednou dostávaly také nové právní, společenské a kulturní principy, byť navazovaly na starší prvky a dokonce tuto návaznost silně zdůrazňovaly. Jak bylo zmíněno, vztah mezi starým a novým v pobělohorském konfiskačním procesu dobře charakterizuje i název jednoho z jeho nejdůležitějších právních aktů – Obnoveného zřízení zemského. Vyjadřuje nuanci mezi návratem ke starým předbělohorským právním a ústavním poměrům a mezi příklonem k jejich nové či obnovené podobě, reprezentované především novými náboženskými principy.²⁹

Kontinuální a diskontinuální

Podobně jako princip starého a nového fungoval v konfiskačním procesu také princip kontinuity a diskontinuity, jenž však více zdůrazňoval stálou návaznost či naopak přetržku v probíhajících historických procesech. V pobělohorských konfiskacích přitom lze zaznamenat hned několik druhů kontinuity a diskontinuity.

Především je nutné uvažovat o kontinuitě působící v „longue durée“ a svazující období po roce 1620 na jednu stranu s právním a společenským uvažováním táhnoucím se od antiky přes středověké lenní systémy, na druhou stranu s moderními právními a společenskými systémy kodifikovanými devatenáctým stoletím a přecházejícím až do podoby moderní společnosti, kultury a státu.³⁰ Neměnila se nebo se měnila jen velmi málo právní a společenská mentalita, z níž konfiskační proces vycházel. Kontinuálně například bylo využíváno středověkých či původně ještě starších atributů právní mentality: starobylosti práva, božského původu práva, totožnosti práva a spravedlnosti.³¹ Druhým typem kontinuity, o němž lze v

reformation als Modernisierung? Prolegomena zur einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. Archiv für Reformationsgeschichte 68, 1977, s. 226–251; BLANKER, R.: „Absolutismus“ und „Frühmoderner Staat“. Problemen und Perspektiven der Forschung. In: Vierhaus, R. (ed.): Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielseitigkeit von Übergangsprozessen. Göttingen 1992, s. 55.

(28) WALTER, F.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*. Wien – Köln – Graz 1972.

(29) JIREČEK, H. (ED.): *Obnovené Právo a Zřízení dědičného království českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen*. Codex iuris Bohemici 5/2. Praha 1888.; TYŽ (ED.): *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského 1628*. Brno 1890. Rozbor tohoto problému v poslední době podal BERGERHAUSEN, H. W.: Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627: ein Grunddokument des habsburgischen Absolutismus. HZ 272, 2001, s. 327–351.

(30) BRAUDEL, F.: *La longue durée*. Annales E.S.C. No. 4, octobre-décembre 1958, s. 725–753.

(31) GUREVIČ, A. J.: *Kategorie středověké kultury*, s. 131–136. Dále srov. LE GOFF, J. –

souvislosti s pobělohorskými konfiskacemi uvažovat, jsou střednědobé společenské procesy, které měly svůj počátek v předbělohorském období, ať již kolem roku 1526, 1547 nebo kolem roku 1600, a které byly po roce 1620 pouze akcelerovány.³² Obě dvě strany konfliktu se snažily vzbudit dojem legality také tím způsobem, že bez jakékoliv přetržky kontinuálně navazovaly na dosavadní právní a politické postupy. Konkrétních postupů, jak zmiňovaný princip naplnit, byla celá řada: Právní normy i ústavní orgány měly kontinuální charakter nebo se snažily alespoň vzbudit dojem kontinuity. Zapisovaly se bez přetržky (či pouze s malou přetržkou) do týchž knih a měly shodnou formu.³³ Zemské sněmy z doby povstání svou náplní i částečně personálním obsazením navazovaly na předbělohorské období a stejně tak to platilo i o sněmech pobělohorské éry.³⁴ Také úřady se snažily pracovat kontinuálně, často byly obsazeny stejnými lidmi (popřípadě jejich loajálnějšími rodinnými příslušníky), kontinuálně se řídily původními zvyklostmi a postupy.³⁵ Při pořizování pobělohorských taxací se například postupovalo stejně, jako to činili stavovští taxátoři v době povstání, a ti zase postupovali shodně s dlouholetou předbělohorskou praxí.³⁶

Historická diskontinuita, jež v období po roce 1620 měla představovat výrazný dějinný zlom, mohla mít také více podob. První z nich byla výrazně vnějšková, proklamativní a ceremoniální, a účastníci se v ní otevřeně vzdávali dosavadních svobod nebo tradic, popřípadě se jednoznačně sna-

NORA, P. (EDD.): *Faire de l'histoire*. Nouveaux problèmes. Nouveaux objets. Nouvelles méthodes. I–III. Paris 1973.

(32) Josef Válka se k tomuto problému vyjádřil tím způsobem, že ztotožnil vztah mezi „starou“ a „novou“ šlechtou se vztahem mezi „domácími“ a „cizími“ rody. Upozornil ale na skutečnost, že příliv cizích rodů byl započat již poměrně hluboko před třicetiletou válkou, kdy bylo v Čechách uděleno celkem 53 panských a 144 rytířských inkolátů. VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“. Praha 1983, s. 67–69; JANÁČEK, J.: *České dějiny*. Doba předbělohorská 1526–1547. I/1, 2. Praha 1971, 1984.

(33) Tuto skutečnost lze velmi dobře pochopit při studiu pramenů ke středoevropským raněnovověkým dějinám, jak byly v poslední době shrnuty v práci o pramenech k rakouským dějinám. K pochopení kontinuity a diskontinuity lze v tomto ohledu použít i četné syntetické práce a podobně i některé speciální studie. PAUSER, J. – SCHEUTZ, M. – WINKELBAUER, T. (EDD.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Wien – München 2004; FELLNER, T. – KRETSCHMAYR, H.: *Die österreichische Zentralverwaltung*. Abt. I. 1491–1749. Wien 1907.

(34) DAVID, J.: *Moravské zemské sněmy za třicetileté války*. Brno 2002 (bakalářská práce uložena na Filozofické fakultě MU Brno).

(35) HLEDIKOVÁ, Z. – JANÁK, J.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 101–160. Autoři citované příručky k dějinám správy v českých zemích ovšem vzájemně oddělili období před Bílou horou a po ní rozčleněním textu do dvou zvláštních kapitol.

(36) HRUBÝ, F.: *Odbady konfiskovaných moravských velkostatků (1622–1623)*. ČMM 51, 1927, s. 124–149; KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 101–114.

žili vzbudit dojem, že právě v tomto okamžiku končí jedna éra a začíná nová epocha. Někdejší účastníci povstání tak činili například formou holdování panovníkovi, ceremoniální a okázalé náboženské i politické konverze, anebo prostřednictvím jasně formulovaných právních dekretů, patentů a zřízení, v ostrých dimenzích a ke konkrétnímu datu měnicích právní a společenský stav.³⁷ Naopak císař Ferdinand II. velmi často proklamoval diskontinuitu s obdobím stavovského povstání, aby dal najevo, že období rebelie jednou pro vždy skončilo a že je opět nastolena epocha řádu a poddanské poslušnosti.³⁸ Podobná proklamace mohla mít nejrůznější podoby, jednou z nich mohlo být anulování zákonodárných aktů z doby povstání, provedené škrtem v pamětních knihách zemských sněmů, jinou proklamativní distancování se od povstání v předmluvě Obnoveného zřízení zemského.³⁹ Druhý typ diskontinuity se odehrával spíše prostřednictvím drobných kroků. Ty však pro významné i bezejmenné současníky mnohdy v dlouhodobém důsledku znamenaly o to více rozhodující změny. Za tento typ diskontinuity není potřeba ani tak považovat kvantitativní údaje, například procentuální počet „nové“ či „cizí“ šlechty, přišlé v důsledku konfiskačního procesu, jako třeba případné nové modely chování, které s sebou přinesla a které ovlivnily také změny chování původních obyvatel dané země nebo skupiny zemí.⁴⁰

„Privátní“ a „státní“

Raně novověké právní systémy ve střední Evropě neměly příliš smyslu pro vnímání římskoprávních nuancí mezi soukromým a veřejným právem či mezi privátní a státní sférou, a dokonce ani mezi vlastnictvím a drž-

(37) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 9, pag. 1065 (holdování rakouských stavů); HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 19–29; WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters. Wien – München 1999, s. 66–158.

(38) Tato skutečnost se projevovala v císařských (a popřípadě také od nich odvozených místodržitelských) dekretech a rezolucích, v nichž se často hovoří o „gewesener Rebellion“.

(39) V případě moravských materiálů lze zdůraznit císařský zápis o zrušení veškerých dokumentů vložených do sněmovních knih vzbouřenými moravskými stavy nebo o proklamativním distancování se od povstání v Obnoveném zřízení zemském. MZA BRNO, A 3, Stavovské rukopisy, Památky sněmovní, inv. č. 7, fol. 217; JIREČEK, H. (ED.): *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského*.

(40) Některé z uvedených „drobných kroků“, personálních proměn a proměn v modelech chování se autor předkládané práce pokusil vysvětlit v knize o državách Karla st. ze Žerotína. KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*. Osoby, příběhy, struktury. Brno 2001.

bou.⁴¹ Nic na tom nemění ani skutečnost, že to bylo právě Obnovené zřízení zemské, v němž v souladu s dobovou recepcí římského práva byly uvedené principy vymezeny a jež dokonce podle nich bylo rozděleno na dvě základní hlavy.⁴² Během celé epochy raného novověku si panovník (a dokonce prostřednictvím snešení zemských sněmů i stavové) činil nárok zasahovat nejen do sféry pozemkové držby, ale obecně do veškerého dění v zemi či v zemích.⁴³ Tato skutečnost je patrná i v souvislosti s pobělohorským konfiskačním procesem, při němž si stát ztělesňovaný panovníkem činil svrchovaný nárok zasahovat do majetkových poměrů individuálních osob žijících na jeho území, resp. patřících mezi jeho poddané. Přesto však lze v pobělohorských konfiskacích hranici mezi „privátní“ a „státní“ sférou alespoň relativně vymežit. Ačkoliv statistické vyhodnocení pobělohorských konfiskací nepřináší zvláštní výsledky, lze konstatovat, že císař Ferdinand II. ponechal jen malé množství ze zabaveného majetku dlouhodobě v držení státu, což by v daném okamžiku znamenalo správu vykonávanou císařskou dvorskou komorou. Naprostá většina konfiskovaných statků byla naopak nějakou formou „privatizována“, tedy bezplatně a nebo za úplatu ve výši taxace, za sumu dosaženou licitací či se slevou zdůvodněnou zásluhami nabyvatele předána do držby individuální nebo právnické osoby. Často se jednalo o darování konkrétní osobě jako odměnu za zásluhy ve službách Rakouského domu, jindy o předání jako náhradu či honorář za konkrétní služby, např. v armádě, nejčastěji ale přece jenom šlo o prodej. Ve všech případech byl pozemkový majetek „privatizován“ a stal se alodem v rukou jednotlivých osob, zpravidla šlechticů. Proti očekávání tedy nedošlo k posílení majetkové držby označované jako komorní, kterou by snad pro danou epochu raného novověku bylo možné s velkou mírou nadsázky srovnat s moderním státním vlastnictvím.⁴⁴ V tomto ohledu šlo naopak o posílení individuální držby velkého pozemkového majetku a dokonce (v určitém smyslu slova) o jeho centralizaci.⁴⁵

(41) BARTOŠEK, M.: *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha 1995; VÁLKA, J.: „Státní a zemské“ v českých dějinách. ČMM 109, 1990, s. 320–336.

(42) JIREČEK, H. (ED.): *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského*.

(43) DAVID, J.: *Moravské zemské sněmy za třicetileté války*, s. 17–23.

(44) O komorní držbě a jejích charakteristikách u nás nejvíce pojednal MAUR, E.: *Český komorní velkostatek v 17. století*. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích. Praha 1976.

(45) V poslední době na toto téma CERMAN, M.: *Venkouské společnosti a agrární-dějepisecské tvoření modelů v nové perspektivě*. Srovnávací analýza středoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století. ČMM 120, 2001, s. 315–336. Zde uvedena také bohatá literatura o vývoji pozemkové držby a o feudálním velkostatku. Dále srov. VÁLKA, J.: *Le grand domaine féodal en Bohême et en Moravie du 16e au 18e siècle*. Un type d'économie parasitaire.

Statistické výzkumy mnohých historiků dokázaly, že pobělohorské konfiskace v dlouhodobém důsledku znamenaly snížení počtu dominií, a to jejich spojováním v rukou menšího počtu zámožnějších držitelů, a že v obecném měřítku likvidovaly drobné statky nižších šlechticů.⁴⁶ Samozřejmě se to výrazněji projevilo v těch zemích monarchie, kde došlo k rozsáhlejšímu konfiskačnímu procesu, než v zemích, kde o majetek přišlo pouze několik opozičních šlechticů. Dalším jevem spojeným s konfiskačním procesem bylo povyšování manských statků na alodní panství, k němuž ve větší míře docházelo například ve Slezsku. Také tento trend lze interpretovat jako posílení individuální „privátní“ držby, neboť se svobodným (deskovým) majetkem mohl šlechtic alespoň teoreticky nakládat podstatně volněji nežli s majetkem vázaným na lenní vztah k panovníkovi jakožto lennímu pánovi.⁴⁷

Pobělohorské konfiskace však i přesto znamenaly poměrně výrazné posílení moci císaře a zároveň také moci státu (bez ohledu na to, byl-li stát chápán na úrovni monarchie, jednotlivých skupin zemí nebo na úrovni jednotlivých zemí). Panovník – jako císař i jako zeměpán – totiž zpravidla majetek předával osobám, jež mu byly zcela nebo alespoň potencionálně nakloněny, takže tímto způsobem posiloval svou vlastní moc. Formální právní svoboda nových nabyvatelů konfiskátů ostře kontrastovala s jejich osobní vazbou na císaře, byť byla vnějškově kryta přátelstvím jako v případě Eggenberga.⁴⁸ Konfiskování majetku nabytého v průběhu dvacátých let Albrechtem z Valdštejna navíc dokazuje, že se Ferdinand II. ani v nejmenším nezdržal z pozice státní moci do alodní držby zasahovat, neboť ji

Hospodářské dějiny 10, 1982, s. 141–179; FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*. AUC. Philosophica et Historica I. Studia historica 14, 1976, s. 195–224; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*. ČsČH 22, 1974, s. 81–104; WINKELBAUER, T.: *Herren und Holden*. Die niederösterreichischen Adelligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert. In: Knittler, H. (ed.): *Adel im Wandel*. Wien 1990, s. 73–79; CERMAN, M. – ZEITLHOFER, H. (EDD.): *Soziale Strukturen in Böhmen*. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutherrschaften, 16.–19. Jahrhundert. Wien – München 2002.

(46) Autoři, kteří se zabývali pobělohorskými proměnami velké pozemkové držby, si ovšem většinou uvědomovali, že k centralizaci majetkové držby ve prospěch nejbohatší aristokracie docházelo v dané době z několika paralelně působících důvodů. Mimo jiné také proto, že někteří příslušníci rytířské šlechty byli povyšováni do panského stavu. FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy*, s. 195–224; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 81–104; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 2. Wien 2003, s. 245–266.

(47) URFUS, V.: *Rodinový fideikomis v Čechách*. SH 9, 1962, s. 193–238.

(48) HEYDENDORFF, E.: *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren*. Graz – Wien – Köln 1965; ROTH, P. W.: *Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634)*. Staats- und Geschäftsmann. Blätter für Heimatskunde 71, 1977, s. 98–103; SUVANTO, P.: *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631–1634*. Helsinki 1963; FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. ²Graz – Wien – Köln 1989.

považoval za formu majetkoprávního vztahu odvozenou od moci a vůle státu.⁴⁹ Pokud chtěl někdo nabyt majetek, musel k tomu napříště od panovníka jako personifikace státu získat souhlas. Převod konfiskátů na konkrétní individuální či právnické osoby, jak jej v českých zemích zaznamenaly zemské desky, proto byl zároveň provázen posílením právní i faktické moci panovníka.⁵⁰ Přenesení jeho osobní moci na císařské orgány a dvorské úřady, provázené postupnou centralizací a byrokratizací státní správy, potom směrem k roku 1680 pravděpodobně přinášely jistou převahu státní moci nad mocí jednotlivých držitelů pozemkového majetku. Snad lze tedy sledovaný proces interpretovat tím způsobem, že v důsledku pobělohorských konfiskací prostřednictvím nabyvatelů konfiskátů výrazně posílilo postavení „privátních“ držitelů. „Státní“ moc, od níž byla tato držba odvozena, však díky němu posílila ještě výraznějším způsobem.⁵¹

Zemské a centrální

Spor mezi stavovským systémem a absolutismem, ať již jej chceme chápat jako skutečný nebo pouze pomyslný, se velmi často ztotožňuje se vztahem mezi zemskými svobodami a habsburskými integračními snahami.⁵² Tyto dva procesy ve skutečnosti zcela totožné nebyly, byť probíhaly paralelně a z velké části se dokonce časově i funkčně překrývaly. Celá

(49) GORGE, S.: *Beiträge zur Geschichte der Konfiskationen nach Albrecht von Wallenstein und seinen Anhängern*. MVGD 46, 1908, s. 158–176, 246–264, 357–375.

(50) O „nesmímém vzrůstu královské moci“ hovoří v souvislosti se zápisy do zemských desek moravských také František Matějka v úvodu k edici desek olomoucké cúdy. MATĚJKA, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. Kraj olomoucký. Praha 1953, s. LXIV.

(51) REINHARD, W.: *Geschichte der Staatsgewalt*. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart. München 1999, kap. Adelsheerrschaft, s. 211–226. Josef Válka ve svém pojednání o české společnosti bělohorské doby uplatnil myšlenku, že konfiskovaný majetek přináležel státu. Panovník se proto musel zabývat otázkou, jak s takovým majetkem naložit. Zda měl vytvořit obrovský komorní velkostatek, anebo jej převést na šlechtickou lenní držbu. Ferdinand II. byl však podle Války v nezáviděníhodné situaci člověka, kterému vítězství vybojovali jiní. Proto musel zboží nabyté konfiskacemi opětně převést ve šlechtickou alodní držbu. Ferdinand II. (tj. stát) tak sice podle Války nezískal ani velký majetek, ani peníze. Získal však celou řadu spojenců, což se podle Války nakonec ukázalo být v období šlechtických frond rozhodujícím předpokladem konečného vítězství. VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II, s. 69.

(52) Problematikou sporu mezi stavovskou regionální mocí a centrální mocí císařskou ve střední Evropě se v poslední době zabývala celá řada autorů. Pro české, resp. habsburské poměry mají značný syntetizující význam práce Joachima Bahlckeho. BAHLCHE, J.: *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit*. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619). München 1994; BAHLCHE, J. – BÖMELBURG, H.–J. – KERSKEN, N. (EDD.): *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmittleuropa*. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert. Leipzig 1996.

střední Evropa byla tradičně rozdělena na jednotlivé země, jimž vládl zeměpán a které se vyznačovaly samostatným ústavním a právním systémem i uzavřenou stavovskou obcí.⁵³ Tento stav však v období po roce 1600 fungoval spíše teoreticky, neboť v některých případech již po staletí a v jiných alespoň po desetiletí probíhal integrační proces v různém stupni sjednocujícím jednotlivé skupiny zemí.⁵⁴ Často dospěl pouze do formy personální unie, v jiných případech však postupně vznikaly pro jednotlivé skupiny habsburských zemí ústřední správní orgány, právní a ústavní systémy se navíc vzájemně přibližovaly a ovlivňovaly. Integrační a centralizační proces v postupně se konstituující habsburské monarchii byl tedy značně komplikovaný a mnohdy musel více než přání a cíle vládnoucí dynastie respektovat daný právní stav a například i politickou a vojenskou sílu zemských stavovských obcí. V největší míře se dlouhodobé sjednocování, jehož počátek lze sledovat již v období raného středověku, samozřejmě týkalo českých zemí. Habsburkové zde tedy mohli po roce 1526 převzít země Svatováclavské koruny na dosti vysokém stupni sjednocení, mohli však zároveň využít jejich vzájemných rozdílů a konfliktů, a to již při svém nástupu na český trůn a moravský markraběcí stolec.⁵⁵ V rakouských zemích byla integrace na nejvyšším stupni mezi zemí pod a nad Enží, resp. mezi jednotlivými zeměmi Vnitřních Rakous. Příchodem Ferdinanda Štýrského na císařský trůn a tím i na stolec rakouských arcivévodů se však sjednocující procesy v menší či větší míře přenesly na celé uskupení rakouských habsburských dědičných zemí.⁵⁶ Historikové zabývající se

(53) Význam jednotlivých skupin zemí i v epoše vytváření „Rakouského domu“ v poslední době opět zdůraznil Thomas Winkelbauer, a to stejně tak v oblasti politické a právní, finanční a vojenské, jakož i v oblasti náboženské a kulturní. WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil I, 2.* Wien 2003.

(54) Zatímco Otto Brunner hovořil o habsburské monarchii raného novověku jako o „monarchické unii“, Thomas Winkelbauer ji vnímá jako ještě komplikovanější celek a navrhuje hovořit o „unii monarchických unií (jednotlivých stavovských zemí)“. Skutečný centralizační proces se podle jeho názoru prosadil až za vlády Marie Terezie a Josefa II.

(55) O problémech Ferdinanda I. při nástupu na český trůn pojednal zevrubně JANAČEK, J.: *České dějiny. I/2. K problematice Moravy v systému zemí Svatováclavské koruny VALKA, J.: Morava ve struktuře a historii českého zeměpisu a stavovského státu. (Nástin problematiky).* In: Verbík, A. – Blažek, K. (edd.): *Moravský historický sborník.* Brno 1986, s. 22–45. Dále srov. PÁNEK, J.: *Hofämter – Landesämter – Staatsämter zwischen Ständen und Monarchie an der Schwelle zur Neuzeit.* Die böhmischen und österreichischen Länder im Vergleich. In: Bahlcke, J. – Bömelburg, H.-J. – Kersken, N. (edd.): *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert.* Leipzig 1996, s. 38–49.

(56) WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Teil I, s. 30–78; EVANS, R. J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550–1700.* Praha 2003, s. 191–231; BRAUNEDER, W. – LACHMAYER, F.: *Österreichische Verfassungsgeschichte.* ⁶Wien 1992, část *Monarchische Union* nach

nástupem Habsburků na český trůn se navíc jen s malými vzájemnými interpretačními odchylkami shodují v názoru, že integrace získaných zemí byla jedním ze základních cílů vlády Ferdinanda I. již od jeho nástupu na uherský a český trůn roku 1526.⁵⁷

Také v konfiskačním procesu musely být ze strany císaře Ferdinanda II. do značné míry respektovány právní i společenské principy svázané s tradicemi dané země nebo skupiny zemí, které se křížily s principy globálními, platnými a účinnými minimálně na území celé habsburské monarchie a v některých případech dokonce obecně ve všech evropských zemích. Bylo tomu tak mimo jiné i proto, že se jich zcela nechtěli vzdát ani někteří katoličtí přívrženci habsburské politiky, kteří byli se stavovskou politikou ve své zemi spojeni již v předbělohorském období, považovali ji za tradiční způsob vyjádření společenského postavení svého rodu a v některých konkrétních případech dokonce vnímali představitele dvorské úřednické šlechty jako nebezpečnou konkurenci. Za obvyklé představitele této „mírně pochybuující“ skupiny bývají obvykle považováni v Čechách Vilém Slavata z Chlumu nebo Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a na Moravě s výhradou příslušnosti ke katolické konfesi Karel starší ze Žerotína.⁵⁸ Mezi těmito osobami potom během dvacátých a třicátých let obvykle docházelo k diferenciaci v tom směru, že se buď stáhly z politiky, anebo se naopak prosazujícím se trendu postupně přizpůsobily. Mohlo tomu být i z toho důvodu, že ani konfiskace neprobíhaly jen jako centralizační proces. Při konfiskacích byly na jedné straně „centralisticky“ konfiskovány osoby

Ständestaaten, s. 58–78. Dále srov. starší práci na toto téma BIDERMANN, H. I.: *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526–1804*. Innsbruck 1867–1889.

(57) JANÁČEK, J.: *České dějiny*. I/2, kap. Odpor českých stavů proti integrační politice krále Ferdinanda, s. 79–86; PÁNEK, J.: *Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der babenbergschen Herrschaft (1526–1620)*. MIOG 97, 1989, s. 53–72.

(58) MAŤA, P.: *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500–1700)*. Frühneuzeit-Info 10, 1999, Heft 1–2, s. 43–52; BŮŽEK, V. – MAŤA, P.: *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus*. In: Asch, R. G. (ed.): *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (1600–1789)*. Köln – Weimar – Wien 2001, s. 287–322; KOLDINSKÁ, M.: *Každodenmost renesančního aristokrata*. Praha – Litomyšl 2001. K osobnosti Viléma Slavaty srov. MUK, J.: *Slavatovy právní názory a hodnost nejvyššího purkerabí a kancléře českého*. Sborník věd právních a státních 30, 1930, s. 429–435. K osobnosti kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic KALISTA, Z.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha 1939; BOROVÍČKA, J.: *Počátky kancléřování Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic*. In: Sborník prací věnovaný prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. Praha 1931, s. 435–455; HANZAL, J.: *Zamyšlení nad třemi Lobkovici*. Acta Litomericensia 1984, s. 4–9; KOPIČKA, P.: *Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeney z Lobkovic ve 20. a 30. letech 17. století*. In: Bůžek, V. – Král, P. (edd.): *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. OH 7. České Budějovice 1999, s. 469–493; KUTIŠOVÁ, Š.: *Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic*. Pokus o profil osobnosti. In: Bůžek, V. (ed.): *Přspěvky ke každodenní kultuře novověku*. OH 4. České Budějovice 1995, s. 107–124.

bez ohledu na zemi nebo země, v níž se jejich majetek nalézal. Na druhou stranu byly ale konfiskovány osoby a jejich statky v rámci jednotlivých zemí a podle v nich panujících nebo pro ně vydaných zákonů.⁵⁹ Jak bylo uvedeno, za jeden z dlouhodobých výsledků pobělohorských konfiskací sice lze považovat určitý stupeň integrace habsburské monarchie.⁶⁰ Ani v pobělohorském období ovšem země či skupiny zemí nezanikly a alespoň částečně si udržely svůj ústavní, správní i společenský význam. Z pobělohorských materiálů císařské dvorské kanceláře je patrné, že se vzájemně prolínaly snahy řídit monarchii centrálně s tendencemi jejího spravování po jednotlivých zemích a skupinách zemí. Dokonce se začaly objevovat zcela netradiční tendence řízení monarchie podle nově se propojujících zemí, spojovaných nikoliv tradicí, nýbrž společenským a rodovým propojením nové šlechty. Například v českých zemích tak v 17. století vedle sebe vedle centrálních císařských dvorských orgánů působily úřady spravující jednotlivé země, úřady spravující skupinu svatováclavských zemí jako celek, i úřady spravující zvláště Čechy a zvláště Moravu se Slezskem. Analogickou situaci lze sledovat i ve vztahu k rakouským zemím, které se stále více stávaly jedním celkem, svůj význam si však udržely jednotlivé země i jejich skupiny.⁶¹

Domáci a cizí

Kategorie typu „domáci“ a „cizí“ se ve vztahu k pobělohorskému konfiskačnímu procesu objevily v několikeré podobě. Nejčastěji to bylo v souvislosti s cizí šlechtou, která měla v důsledku konfiskací přicházet do země postižené zabavováním majetku tradiční šlechty a měla ji zde nahrazovat. S kategorií „cizí“ se však lze v pramenech i literatuře setkat také v podstat-

(59) KNOZ, T.: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozess*, s. 40–52.

(60) KOHLER, A.: *Die europäische Bedeutung des Begriffs „Casa de Austria“*. In: Plaschka, R. G. – Stourzh, G. – Niederkorn, J. P. (edd.): *Was heißt Österreich? Zum Inhalt und Umfang des Österreichsbegriffs vom 10. Jahrhunderts bis heute*. Wien 1995, s. 135–147.

(61) Uvedenou tezi lze doložit na základě materiálů uložených v AVA Wien, především v materiálech císařské dvorské kanceláře, např. u státních aktů. AVA WIEN, Hofkanzleiakten, II. Staat, 3. Veränderungen im Umfang oder Flächeninhalt des Staates, 11–30 Böhmen, 49–61 Mähren und Schlesien. Dále u krajských úřadů v oddělení dvorských a zemských politických orgánů nebo v případě gubernií a vlád. AVA WIEN, Hofkanzleiakten, III. Politische Fürst- und Landesbehörden, 5. K. K. Kreisämter, 186–196 Böhmen, 236–242 Mähren und Schlesien; 4. Gubernien und Regierungen, 48–60 Böhmen, 110–126 Mähren und Schlesien. Podobně v materiálech ministerstva vnitra. AVA WIEN, Hofkanzleiakten, IV. Innere politische Einrichtungen, F. Gewerbe und Handwerke, 1–6 Böhmen, 7–138 Mähren und Schlesien; H. Städtische Angelegenheiten, 1. Städtische Privilegien, 484–493 Böhmen, 499–504 Mähren und Schlesien; 3. Landtage, 534–556 Böhmen, 592–607 Mähren. Podobných příkladů by ovšem bylo možno uvést podstatně více.

ně abstraktnější formě.⁶² Ta vyjadřovala, že s cizími šlechtici do země přišly také netradiční politické, společenské i náboženské formy a zvyklosti, které podle této teorie neodpovídaly a nebyly vlastní místnímu charakteru a poměrům. Především v českém prostředí bylo tímto způsobem nahlíženo na habsburský „absolutismus“, jenž měl být výrazně cizorodým prvkem v prostředí formovaném „stavovskou demokracií“, a také na potridentský katolicismus, reprezentovaný především přicházejícími „cizími“ řeholními řády přinášejícími zvrst do dosavadní „české“ náboženské tolerance a koexistence postavené na demokratických principech husitství a předbělohorského českobratrství.⁶³

Představy o nahrazení domácí tradiční šlechty šlechtou cizí jako o jednom ze základních důsledků pobělohorských konfiskací, propojovaly jejich současníky, představitele nacionálně smýšlejících proudů v politice, publicistice a historiografii 19. a počátku 20. století s některými současnými historiky. Úvahy o „domácím“ a „cizím“ byly v českém prostředí podstatně starší a bělohorské období je pouze nově interpretovalo. Jak dokazuje Petr Čornej, a to nejen na velmi známém příkladu z Dalimilovy kroniky nebo na příkladu Kutnohorského dekretu, bylo možné se s nimi setkat již v předhusitské a v husitské době.⁶⁴ V bělohorském období bezprostředně souvisely s výše uvádným rozporem mezi zemským a centrálním principem v habsburské monarchii a v největší míře se uplatnily mezi těmi zeměmi monarchie (či těmi zeměmi zbytku Evropy, odkud přicházeli noví šlechtici, popř. nové řeholní řády), které tvořily nejen jiné právní a společenské teritorium, ale odlišovaly se i jazykem. Proto se o zásahu cizích rodů více hovořilo v těch zemích nebo skupinách zemí monarchie, kde byla jazyková odlišnost tradičně jedním z důležitých symbolů přísluš-

(62) ČORNEJ, P.: *Cizí, cizozemec a Němec*. In: Jan, L. – Chocholáč, B. – Knoz, T. (edd.): *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 97–110; KNOZ, T.: *Natus Moravus, lingue Bobemus*. Národ, stát, jazyk a kultura na Moravě raného novověku. In: Malíř, J. – Vlček, R. (edd.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně. Brno 2001, s. 53–72.

(63) Například Jan Fiala za cizince, kteří do českých zemí vnesli zde nepůvodní prvky, považoval jezuitu anebo pobělohorské „cizí zbohatlíky“ a „cizí služebníky Habsburků“. Pobělohorské změny byly podle jeho interpretace nikoliv domácím produktem, ale „duchem románské protireformační kultury“. FIALA, J.: *Hrozná doba protireformace*, s. 55, 110.

(64) ČORNEJ, P.: *Cizí, cizozemec a Němec*, s. 97–110; ŠMAHEL, F.: *České anomálie?* Úvaha na okraj diskusí o modernosti českého „národa“ a českého nacionalismu ve 14. a 15. století. *ČsČH* 17, 1969, s. 57–68; TÝŽ: *Idea národa v husitských Čechách*. České Budějovice 1971; GRAUS, F.: *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*. (Die vorhusitische Zeit). *Historica* 13, 1966, s. 5–49; MEZNIK, J.: *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila*. *ČMM* 112, 1993, s. 3–10. K pobělohorským poměrům MUK, J.: *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*. Praha 1931.

nosti ke zdejší stavovské obci i společnosti jako celku.⁶⁵ Jak bylo řečeno, samozřejmě se to ve větší míře týkalo českých zemí, kde pro osoby přicházející z českých jazykových oblastí nebyl potřeba inkolát ani před Bílou horou, zatímco pro osoby z nečeských jazykových oblastí se vždy vyžadoval velmi důsledně.⁶⁶ Prostředí rakouských zemí a především Vídně jako císařské metropole ve srovnání s českou oblastí přece jen dokázalo do značné míry přichozí z jiných oblastí lépe vstřebávat a znalost jazyka zde nepředstavovala symbolickou bariéru pro vstup do zdejší stavovské nebo šlechtické obce.⁶⁷ Poměrně přirozeně se to týkalo přichozích z německy hovořících oblastí, kde se neprojevovala jazyková odlišnost a odkud do Vídně a do Rakous přicházelo velké množství šlechticů již od dob Fridricha III. a ještě s větší intenzitou od roku 1526.⁶⁸ Rakouské prostředí ovšem v 16. i 17. století integrovalo i šlechtice z italsky hovořících oblastí a zvláště v posledních letech byla díky výzkumům Gézy Pálffyho dobře doložena integrace šlechty uherské.⁶⁹ Když v polovině 17. století kázal nad hrobem císařského generála Adriana z Enkevoirtu vídeňský barnabita Florentius Schilling, interpretoval jeho příchod z Utrechtu do Vídně (a jeho zisk majetku v Rakousích a v Čechách) jako vztah k osobě císaře převažující nad

(65) KNOZ, T.: *Natus Moravus, linque Bobemus*, kap. Jazyk, s. 58–63. Zatímco v předbělohorské době byla diskriminačním prvkem pro uplatnění Františka z Dietrichsteina ve správě Moravy jeho neznalost češtiny, v pobělohorském období byla diskriminačním elementem pro uplatnění moravského profitéra Václava Šubiře z Chobyně v úřadu moravského proviantmistra jeho neznalost jazyka německého. Kvůli ní Šubiř nemohl podávat komoře vyúčtování ani jiné zprávy. MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 455, kart. 150, březen 1626.

(66) GINDELY, A.: *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhunderte*. Prag 1886.

(67) WEIGL, A.: *Residenz, Bastion und Konsumptionstadt: Stadtwachstum und demographische Entwicklung einer werdenden Metropole*. In: Týž (ed.): *Wien im Dreißigjährigen Krieg*. Wien – Köln – Weimar 2001, s. 31–105; BROUCEK, P.: *Der Krieg und die Habsburgerresidenz*. In: Tamtž, s. 106–154; BŮZEK, V. – PÁLFFY, G.: *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvorní Ferdinandu I.* ČCH 101, 2003, s. 542–581.

(68) PRESS, V.: *Adel in den österreichisch-böhmischen Erblanden und im Reich zwischen dem 15. und dem 17. Jahrhundert*. In: Knittler, H. (ed.): *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession. 1500–1700*. Wien 1990, s. 19–31; Týž: *Der niederösterreichische Adel um 1600 zwischen Landhaus und Hof – eine Fallstudie*. In: Klingenstein, G. – Lutz, H. (edd.): *Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“*. Wien 1981, s. 17–47; Týž: *The System of Estates in the Austrian Hereditary Lands and in the Holy Roman Empire: A Comparison*. In: Evans, R. J. W. – Thomas, T. V. (edd.): *Crown, Church and Estates, Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London 1991, s. 1–22; PERGER, R.: *Die Zusammensetzung des Adels im Land unter der Enns*. In: Knittler, H. (ed.): *Adel im Wandel*, s. 33–36.

(69) PÁLFFY, G.: *Medien der Integration des ungarischen Adels im Wien in 16. und 17. Jahrhundert*. Collegium Hungaricum Studien 1, 2002, s. 61–98.

vztahem k zemi.⁷⁰ Samozřejmě je nutno rozlišit, nakolik se vstřebání cizích šlechticů týkalo pouze panovnického dvora, a nakolik celé země. Raně novověký panovnický dvůr byl totiž obecně schopen přijímat cizí příchozí podstatně ochotněji nežli konzervativnější prostředí zemských stavů. V tomto ohledu se nejvíce jeví žádný velký rozdíl mezi pražským dvorem Rudolfa II. a vídeňským dvorem Ferdinanda II. (a dokonce například ani mezi olomouckým dvorem Stanislava Pavlovského ze sklonku 16. století).⁷¹

Průběh pobělohorských konfiskací ani jejich dlouhodobý důsledek v žádné ze středoevropských zemí neznamenal jednoznačné nahrazení domácí šlechty cizí aristokracií, a to ani v Čechách, kde bylo mezi nabyvateli konfiskátů nejvíce příchozích. Jak dokázal například Josef Válka, započal tento trend již hluboko před Bílou horou a konfiskace jej pouze posílily a akcelerovaly.⁷² Ve všech zemích ovšem cizí šlechta žila vedle šlechty domácí. Ačkoliv v českých zemích již neměla potřebu učit se jazyku srovnatelnou s předbělohorským obdobím a přinášela sem i prvky z oblastí svého původního působení, sžívala se alespoň s místním prostředím a kulturou, mimo jiné i díky vzájemným manželským svazkům s představiteli původní šlechty. Barokní středoevropskou společnost a kulturu proto nelze považovat za „cizí“, spíše za eklektickou. V tom se ovšem příliš nelišila od středoevropské společnosti předchozích epoch.⁷³

(70) SCHILLING, F.: *Scipio emeritus, das ist Wolverdienste Ehren-Gedächtnis Weyland Ihr Excellenz, des Hoch und Wohlgebohrnen Herrn, Herrn Adrian des Heyl. Röm. Reichs, Graven von Enckewürth...* In: Schilling, F.: *Todten-Gerüst, daß ist Wohlgegründte Ehren-Gedächtnuß hochadelicher Cavalliern, Herren und Frauen...* Nürnberg 1681, pag. 368–386, zde pag. 383–384. Komentář k tomuto případu a další literaturu srov. KNOZ, T.: *Todten-Gerüst*. Dobrá smrt ctnostného šlechtice v pohřebních kázáních Florentia Schillinga. SPFFBU C 49, 2002, s. 121–136, zde s. 130–131.

(71) Dokladem rozdílu mezi vnímáním cizího prvku v užším dvorském prostředí a v širším společenském spektru je malá radost, s níž čeští šlechtici vítali v Praze cizí dvořany Fridricha Falckého. Jan P. Kučera upozornil na skutečnost, jak zápornou reakci mezi Pražany vzbudil i na dnešní poměry takový detail, že se Fridrich koupal ve Vltavě. KUČERA, J. P.: *8. II. 1620 Bílá hora*, s. 129.

(72) VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II., s. 68–69.

(73) Problematikou vztahu barokní kultury ke státnímu systému se díky Viktoru L. Tapiému zabývala v hojně míře francouzská historiografie, včetně Pierra Chaunuho. TAPIÉ, V. L.: *Baroque et classicisme*. Paris 1957, popř. Týž: *Le Baroque*. Paris 1961; CHAUNU, P.: *La civilisation de l'Europe classique*. Paris 1966. Německy Týž: *Europäische Kultur im Zeitalter des Barock*. München – Zürich 1968. V německém prostředí si Walter Hubatsch dokonce položil otázku, nakolik lze pojem „barok“ používat jako obecné označení epochy a Rudolf Vierhaus jeho výzkumy vztahu mezi pojmy „barok“ a „absolutismus“ ještě rozvedl. HUBATSCH, W.: *„Barock“ als Epochenbezeichnung*. In: Týž (ed.): *Absolutismus*. Darmstadt 1973, s. 268–287; VIERHAUS, R.: *Barock und Absolutismus*. In: Garber, K. (ed.): *Europäische Barock-Rezeption*. Wiesbaden 1991, s. 45–62. Podobně jako Hubert Ehalt, také Vierhaus hovoří o baroku jako o výrazovém stylu (Ausdruckstil) absolutismu. FOERSTER, R. H.: *Die Welt des Barock*. Eltville 1981, s. 147–

Individuální a kolektivní

V české a do značné míry i v evropské historiografii druhé poloviny 20. století převažovalo vnímání dějin jako objektivního procesu, jenž byl více než individualitami určován kolektivním vědomím, kolektivními činy a „historickými zákonitostmi“. Není proto divu, že se z historických pojednání často vytrácela jména jednotlivců a spíše se uvažovalo o významu a roli velkých kolektivů, tříd, společenských vrstev, politických stran, které měly být nositeli toho či onoho společenského řádu.⁷⁴

Oscilace mezi kolektivním a individuálním principem je charakteristická i pro pobělohorský konfiskační proces. Po právní stránce v něm na straně konfiskovaných i nabyvatelů vystupují pouze jednotlivci. Objektem legislativních aktů raného novověku obvykle bývaly blíže nečleněné skupiny osob, popř. instituce a kolektivní osoby. Panovník je buď obecně vydával pro své poddané, anebo směřoval represí proti určité specifikované skupině: rebelům, predikantům, novokřtěncům, židům apod. Jen ve více méně výjimečných případech byly (na rozdíl od jurisdikálních aktů a jednotlivých rozsudků) právní normy orientovány vůči individuálním osobám.⁷⁵ Exekuční a konfiskační procesy byly naproti tomu vedeny proti jednotlivcům, kteří vzdorovali císaři. V ničem zásadním se nelišily od ana-

151. Stejný problém byl ovšem pro středoevropské prostředí reflektován i českou historiografií. VÁLKA, J.: *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. poloviny 18. století*. SCH 8, 1978, sv. 19, s. 155–213; TÝŽ: *Přebělohorská společnost a kultura*. (Poznámky k interpretaci a hodnocení). SCH 16, 1986, sv. 32, s. 5–25; TÝŽ: *Společnost a kultura baroka na Moravě*. In: Kudělka, Z. – Stehlík, M. – Krsek, I. – Válka, J.: *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 14–41; PÁNEK, J.: *Habsburská monarchie jako rámeček rozvoje barokní kultury*. In: Hojda, Z. (ed.): *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 43–52.

(74) Marxistické pojetí kolektivního principu v dějinách srov. HROCH, M. (ED.): *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1985. Ve druhé polovině dvacátého století však nejsou „dějiny beze jmen“ typické pouze pro marxistickou historiografii v zemích sovětského bloku, nýbrž například také pro francouzskou strukturalistickou historiografii. O tom např. GRAUS, F.: *Struktur und Geschichte*. Sigmaringen 1971; BURKE, P.: *Soziologie und Geschichte*. Hamburg 1989. K historiografickému vnímání individualismu v raném novověku naproti tomu srov. klasickou práci Jacoba Burckhardta. BURCKHARDT, J.: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. ¹Berlin 1861, cit. podle Leipzig b. d., kap. Entwicklung des Individuums, s. 76–97. K individualismu v období absolutismu SCHNUR, R.: *Individualismus und Absolutismus*. Zur politischen Theorie von Thomas Hobbes (1600–1640). Berlin 1963; RANUM, O.: *The Fronde. A French Revolution 1648–1652*. New York – London 1993, kap. The Actors, Both Individual and Collectiver, in the Fronde, s. 9–23. V české historiografii srov. zajímavou studii ŠMERDA, M.: *České země a uherská stavovská povstání*. K otázce „kolektivní viny“ a „kolektivní odpovědnosti“ v myšlení feudální společnosti. Slovanský přehled 71, 1985, č. 6, s. 462–471.

(75) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 101–114; TÝŽ: *Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer im 17. und 18. Jahrhundert*. In: Winkelbauer. T. – Scheutz, M. – Pauser, J. (edd.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Wien – München 2004, s. 153–161.

logických procesů, jaké byly vedeny na sklonku 16. a v první třetině 17. století za individuálně spáchaný „*crimen laesae maiestatis*“, například proti Jiřímu z Lobkovic nebo za zcela jiný přečin proti Janu Berkovi z Dubé.⁷⁶ Rozdíl spočíval v tom, že zločin spáchaný ve skupině, moderní právní terminologií charakterizovaný jako „organizovaný“, byl tradičně chápán jako nebezpečnější nežli zločin jednotlivce a že byl proto i přísněji posuzován.⁷⁷ Podobně tomu bylo s nabyvateli. Jestliže se o konfiskovaných nebo o nabyvatelích výše hovořilo jako o určité sociální skupině, bylo tomu tak pouze ve snaze vymezit určité stereotypy jednání. Jinak zůstaly tyto skupiny spíše skupinami pomyslnými. Konfiskace byly tedy běžně aplikovány vůči jednotlivcům, jenom při využití proti velkým kolektivům a v zájmu velkých kolektivů o nich ovšem lze hovořit jako o historických procesech, které skutečně představovaly proměnu nebo alespoň zřetelný posun ve stavu a struktuře raně novověké společnosti, např. na velmi proměnlivé hranici mezi „stavovským systémem“ a „absolutismem“.⁷⁸

Jednotlivci měli v každém případě možností výrazným způsobem ovlivňovat konfiskační proces. Nejvýznamnější a zároveň neaktivnější roli hrál v konfiskačním procesu samozřejmě panovník, císař Ferdinand II., který navíc v každé zemi vystupoval jako její zeměpán.⁷⁹ Podobně lze chápat také početně omezenou skupinu císařských místodržitelů v jednotlivých zemích. Nejdůležitějšími osobami v konfiskačním procesu ovšem byli šlechtici, držitelé panství, zpravidla nějakým způsobem propojení na vertikální ose přímo na osobu panovníka, popř. na představitele jeho centrálních orgánů, a v horizontální rovině nejednou také navzájem. I když je lze rozdělit do zájmových společenských skupin na konfiskované, zprostředkovatele a nabyvatele konfiskátů, jak to bylo učiněno v kapitole o společenských aspektech pobělohorských konfiskací, vystupovali v konfiskačním procesu vždy přísně individuálně, ať již byli v daném okamžiku

(76) DVOŘÁK, M.: *Proces Jiřího z Lobkovic*. ČČH 2, 1896, s. 271–292; TOMEK, V. V.: *Spiknutí Jiřího z Lobkovic*. ČČM 27, 1853, s. 216–245. K případu mladého Jana Berky z Dubé a konfiskaci jeho majetku jako sankce za jeho nemravný život MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 446, kart. 147, duben 1625, fol. 65–67.

(77) Poněkud jiného problému, nicméně také otázek organizovanosti zločinu v raném novověku se týká stař Robert Jütte. JÜTTE, R.: *Die Anfänge des organisierten Verbrechen*. Falschspieler und ihre Trick im späten Mittelalter und der frühen Neuzeit. Archiv für Kulturgeschichte 70, 1988, s. 1–32.

(78) KNOZ, T.: *Die Konfiskationen nach 1620 in der (erb)länderübergreifenden Perspektive*. Thesen zu wesentlichen Wirkungen, Aspekten und Prinzipien des Konfiskationsprozesses. (V tisku).

(79) FRANZL, J.: *Ferdinand II.*, kap. König von Böhmen, s. 128–136.

v pozici právních stran, úředníků, dvořanů, anebo soukromých osob.⁸⁰ Při výzkumu pobělohorských konfiskací vychází najevo, že mnozí jednotlivci zasáhli do konfiskačního procesu s větší intenzitou, než to činili někteří jejich současníci, ačkoliv jinak zaujímalí shodné majetkové i společenské postavení. Takové osoby lze dokonce považovat za „profesionální“ konfiskátory. Čelné místo mezi nimi zastává Albrecht z Valdštejna, který při manipulaci s konfiskáty dokonce využíval vlastního širokého klientského okruhu, přímo ovlivnil podobu konfiskačního procesu, zasáhl do něj takřka ve všech zemích a ve všech jeho fázích. K osobě Albrechta z Valdštejna bylo proto potřeba se několikrát a v různých souvislostech vracet i v předkládané práci.⁸¹ Jen málo za ním zaostávali Karel z Liechtensteina, František z Dietrichsteina, Zdeněk Vojtěch a Polyxena z Lobkovic, Jan Rudolf a Marie Magdalena Trčkové z Lípy, Michael Adolf z Althannu.⁸² Za nimi v druhém sledu stojí původně společensky níže postavené osoby, které však o to aktivněji do konfiskací zasahovaly, které mohou personifikovat Antonín Wolfradt, Jan de Witte nebo Pavel Michna z Vacínova. Konfiskační proces ovšem bezprostředně ovlivňovaly (a to mnohdy i ve svůj vlastní prospěch) desítky a stovky jednotlivých úředníků všech stupňů, právníků, komisařů, ekonomických správců, velitelů a vojáků či dokonce některých individuálně vystupujících poddaných. Mnohdy se sice nemohli honosit výraznými pravomocemi, jejich faktická moc a často i nekontrolovatelnost však byla nepopiratelná a přiváděla je k nárůstu jejich individuálního společenského postavení. Všemi uvedenými typy jednotlivců je personifikována subjektivita konfiskačního procesu, která se sice jen málo projevovala v pramenech právní povahy, i v nich však byla stále latentně přítomna.⁸³

(80) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 101–114.

(81) K aktivitám Albrechta z Valdštejna v době konfiskací BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. List z dějin bělohorské Moravy. Praha 1992; KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 138–144; JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, kap. Velký vzestup, s. 195–301.

(82) OBERHAMMER, E.: *Viel ansehnliche Stuck und Güeter*. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftsbesitzes. In: Táž (ed.): *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*. Wien – München 1990, s. 33–45; DOSTÁL, J.: *Z historie trčkovských konfiskací*. ČČH 50, 1947–1949, s. 165–184; BLAŽKOVÁ, S.: *Trčkové z Lípy a jejich opočenská panství v pobělohorské době*. Brno 1999 (diplomová práce uložena na FF MU Brno); KNOZ, T.: *Althannové v sále předků – mezi legendou a skutečností*. In: Samek, B. (ed.): *Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí*. Brno 2003, s. 7–24.

(83) KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, především s. 376–387.

Objasněné a otevřené

Dosavadní výzkumy problému pobělohorských konfiskací objasnily mnoho důležitých aspektů tohoto zajímavého a v mnohém ohledu i určitého fenoménu středoevropských dějin první třetiny 17. století, a to především prostřednictvím kvantitativních metod.⁸⁴ Typické bylo, že materiály a číselné údaje shromážděné badateli předválečné a meziválečné éry poskytl nejen svědectví o samotných konfiskacích, ale i o mnohých dalších aspektech politického, náboženského a hospodářského života rané novověké společnosti.⁸⁵

Předkládaná práce se naopak pokusila sledovat vnitřní souvislosti a různé aspekty krátkodobého a dlouhodobého působení uvedeného procesu. Na příkladu Moravy se snažila zachytit konfiskační proces v jeho přirozeném chronologickém postupu. Rozsah konfiskací na Moravě jí přitom umožnil zachytit pobělohorské konfiskace jako relativně uzavřený celek a detailně popsat a interpretovat jeho jednotlivé fáze i změny a posuny způsobené nejdůležitějšími právními normami, akty a dokumenty, které konfiskace určovaly a ovlivňovaly. Další z pohledů se pokusil o zaznamenání rozdílů a souvislostí v pobělohorském konfiskačním procesu v jednotlivých zemích monarchie. Ukazuje se, že i přes postupnou a akcelerující integraci monarchie bylo nutno přistupovat k jednotlivým zemím diferencovaně podle zdejší právní tradice, politické struktury a síly opozice a vojenské situace. Diferenciace v přístupu k potrestání stavovského povstání podle jednotlivých zemí však nemusela být ve všech případech

(84) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*; WOLKAN, R.: *Die Ächtungen der Horner Konföderierten*; ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace 1620–1630*. Pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově. Praha 1916; HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*, s. 46–60, 105–123; TÝŽ: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 17–29; HRUBÝ, F.: *Odbady konfiskovaných moravských velkostatků*, s. 124–149.

(85) REINGRABNER, G.: *Die Bedeutung der Reformation für das Land unter der Enns*, 1996, s. 389–417; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*. ČsČH 22, 1974, s. 81–104; TÝŽ: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992; POLIŠENSKÝ, J. – SNIDER, F.: *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*. ČsČH 20, 1972, s. 515–526; ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 165–194; FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy*, s. 195–224. Značná část dochovaných konfiskačních dokumentů ovšem nemá statistický charakter. Ani do pamětních knih císařské dvorské komory nebyla opisována veškerá korespondence týkající se konfiskací, jež byla odesílána z tohoto centrálního finančního úřadu, aniž by bylo možné určit klíč, podle něž byly zápisy do pamětních knih vybírány. Statistické údaje, jež by bylo možno získat z uvedeného typu pramene, který lze pro pobělohorské konfiskace nesporně považovat za nejdůležitější a nejkompexnější, jsou ovšem touto skutečností značně zpochybněny. KNOZ, T.: *Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer*, s. 153–161. K tomu srov. též FURET, F.: *Le quantitatif en histoire*. In: Le Goff, J. – Nora, P. (edd.): *Faire de l'histoire*. I. Nouveaux problèmes. Paris 1973, s. 42–61.

vynucena a mohlo naopak jít o císařův taktický postup. Poslední část předkládané práce se zaměřila na objasnění širokého záběru pobělohorských konfiskací a jejich jednotlivých aspektů. Měly sice své těžiště v politické, právní a finanční oblasti, zasáhly však i sféru náboženství a vojenství a v důsledku zasáhly a ovlivnily celou společenskou strukturu raně novověké středoevropské společnosti. Dokonce napomohly konstituování některých specifických společenských skupin. Lze tak doložit, že pobělohorské konfiskace byly široce založeným a ještě šířeji působícím historickým procesem, který byl jedním z akceleračních prvků při restrukturalizaci raně novověké společnosti směrem k posílení role panovníka, státu, byrokracie, hierarchizované společnosti, sociální disciplinace, jedinokonfesnosti.⁸⁶ Tedy směrem ke stavu, který byl v historiografii sklonku 19. a celého 20. století označován pojmem absolutismus. Jedním dechem je ovšem nutno dodat, že na rozdíl od tradičního a často poněkud zjednodušujícího výkladu je na základě posledních výzkumů nutné pobělohorské konfiskace považovat za proces tak složitý, že nepůsobil ani jednosměrně, ani jednovrstevně. Dnes lze například poměrně s jistotou konstatovat, že konfiskace působily jako obecný nástroj, který byl využíván analogicky vzbouřenci i potlačovateli povstání, protestanty i katolíky. Zdá se být objasněno, že se konfiskace často jevily být revoluční společenskou změnou a v některých případech tak dokonce byly oběma stranami (s opačným hodnotovým znaménkem) interpretovány. Ve skutečnosti však byly spíše akceleračním prvkem dlouhodobě působících trendů, které však za určité společenské konstelace mohly znamenat zásadní historický posun. Stejně tak je patrné, že díky konfiskacím došlo k posílení panovnické moci. Nestalo se tak ovšem přímo, nicméně absurdně prostřednictvím posílení majetkového a sociálního postavení vrstvy magnátů, kteří byli ochotni podpořit císaře buď přímým podílem na jeho moci, nebo nepřímou vytvářením mentality šlechtice, který svůj majetek a s ním spojené společenské postavení bezprostředně odvozuje od vůle panovníka, zatímco jeho vlastní dlouhodobá rodová tradice hraje spíše roli historického mýtu.

Navzdory dosaženým výsledkům dosavadního výzkumu pobělohorských konfiskací je nutné konstatovat, že mnohé otázky ještě zůstávají nezodpovězeny a čekají na provedení speciálních výzkumů. Mnohé z nich zřejmě kvůli absenci relevantních pramenů ani nebude možné zodpovědět, anebo zůstanou ve stadiu historických rekonstrukcí provedených na základě nepřímých důkazů, analogií a komparací. Jaroslav Pánek si ve svém výše zmiňovaném referátu o lipské konferenci z února roku 2003 položil některé důležité otázky. Táže se, nakolik šlo v politice Ferdinanda II.

(86) LUTZ, H.: *Reformation und Gegenreformation*. München 1997; DUCHHARDT, H.: *Das Zeitalter des Absolutismus*. München 1992.

o inovaci v porovnání s předchozími, byť i rozsahem menšími konfiskacemi Ferdinanda I. a Rudolfa II. Podrobnější komparace by podle Pánkova názoru mohla ukázat, do jaké míry a po jak dlouhou dobu byla již v polovině a na sklonku 16. století část zabraného majetku ponechána ve prospěch královské komory a jak dalece záviselo disponování s těmito majetky na stavovských orgánech.⁸⁷ Pobělohorské konfiskace by nadále bylo možno zkoumat na základě komparace různých státoprávních teorií a také různých právních systémů. Nepochybně by bylo potřeba zkoumat různé funkce i průběh konfiskací v mírových dobách a v obdobích válečných konfliktů, v aplikaci vůči jednotlivcům a vůči velkým kolektivům. Nabízí se i široké sledování sociálních kořenů největších či řadových nabyvatelů konfiskátů a nebo naopak zkoumání obecnějších zákonitostí v dalších osudech konfiskovaných osob a případných politických konverzí jejich potomků. Komparace by ovšem mohla v budoucnu směřovat i jinam nežli pouze k porovnávání jednotlivých událostí na časové ose. Bylo by nepochybně zajímavé v širokém nadregionálním záběru sledovat podobu a působení konfiskací a s nimi souvisejících majetkových proměn v různých geografických, kulturních a náboženských prostředích, a to například právě ve vztahu k posílení panovnické moci. Snad by se tímto způsobem došlo i k zodpovězení otázky, jestli konfiskace (být proměněná do moderní podoby majetkové sankce) jako trest za porušení loajality vůči autoritě a jako prostředek společenských proměn a posunů nejsou vlastně přirozenou součástí právní kultury. Podobných otázek lze nepochybně najít nespočet. Výzkum pobělohorských konfiskací tak zůstává i nadále zcela otevřen dalším generacím historiků.

(87) PÁNEK, J.: *Absolutismus, habsburská monarchie a české země*, s. 483–486, zde s. 484.